

SAMİRƏ SULTANOVA
Bakı Dövlət Universiteti
Zahid Xəlilov küç23
samirasultanova@yahoo.com

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN FƏLSƏFƏ VƏ TARİXŞÜNASLIQ
TERMINOLOGİYASINDA ŞƏRQ-QƏRB LEKSİK
TERMINOLOİİ PARALELLİYİ**

Xülasə

Azərbaycan dilində humanitar elmlərə aid terminlər kimi ictimai elmlərin texnologiyasında da Şərq mənbəyi tarixən həmişə məhsuldar olmuşdur ki, bu, ilk növbədə, humanitar-ictimai təfəkkürün milliliylə bağlıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, qloballaşan dünyada humanitar-ictimai şüur özünün ən müxtəlif təzahürlərində, bir tərəfdən, mühafizəkardırsa, digər tərəfdən, ümumbəşəri (beynəlmiləl) prinsiplərə, formullara, etiketlərə möhtacdır.

Bu sahələrin özünəməxsus terminləri ilə yanaşı, ortaq terminologiyası da mövcuddur ki, ictimai intellekt universallığından irəli gəlir. Eyni zamanda xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ictimai elmlərin anlayışları və müvafiq olaraq, terminologiyası publisistik təfəkkür, kütləvi informasiya vasitələrinin dili üçün də səciyyəvidir.

Məsələ burasındadır ki, bizim günlərdə dilin daxili imkanları hesabına yaranan terminlər üçün də ideya istinadı, adətən məhz beynəlmiləl anlayışlardır. Bunu milli terminologiyanın yaranma yolları da göstərir. Əgər beynəlmiləl anlayışın milli dilə ideya təzyiqi yoxdursa, yeni terminin yaranması da ya mümkün deyil, ya da olduqca qeyri məhsuldardır.

Azərbaycan dilinin fəlsəfə terminologiyası Şərq-Qərb paralellizmini kifayət qədər geniş bir miqyasda əks etdirməsilə fərqlənir. Doğrudur, bu terminologiyanın əsasını Şərq mənşəli leksemlər, təşkil etmişdir, lakin son illərdə Qərb terminologiyasının sürətlə artması müşahidə olunur ki, bu da özünəməxsus paralellik yaradır.

Azərbaycan dilinin tarixşünaslıq terminologiyasında Şərq (əsasən, ərəb) mənşəli leksemlər, ənənəvi olaraq, mütləq əksəriyyət təşkil etsə də, onların Qərb mənşəli sinonim-paralelləri də miqdarca az deyildir.

Açar sözlər:sahə, universal, məqsəd, kütləvi,imkan.

“Fəlsəfə” termini, görünür, Şərq dillərinə Qərbdən (yunan dilindən) keçmiş ilk və ən populyar sözlərdən biridir. Sözü uğradığı ciddi fonetik dəyişiklik (filosofiya → fəlsəfə) də mənimsəmə prosesinin uzun zaman davam etmiş olduğunu göstərir. Əsas fəlsəfi kateqoriyaların antik yunan məktəbinə mənsub Sokrat, Platon və Aristotelin əsərlərinin ərəbcəyə kütləvi tərcümələri və şərhləri nəticəsində İslam dünyasında geniş yayılması məlumdur ki, bu sahədə azərbaycanlı mütəfəkkirlərin də tarixi xidmətləri böyük olmuşdur.

Azərbaycan dilinin fəlsəfə terminologiyası Şərq-Qərb paralellizmini kifayət qədər geniş bir miqyasda əks etdirməsilə fərqlənir. Doğrudur, bu terminologiyanın əsasını Şərq mənşəli leksemlər, təşkil etmişdir, lakin son illərdə Qərb terminologiyasının sürətlə artması müşahidə olunur ki, bu da özünəməxsus paralellik yaradır. Ona görə “özünəməxsus” deyirik ki, fəlsəfi anlayışlar digər elm sahələrinin anlayışlarından fərqli olaraq çox dinamik, çox aforistikdir. Məsələn, F.İsmayılov yazır: “Qərbin intellektuallarını ən çox narahat edən şüur, ruh və ruhilik problemidir. Bu da təsadüfi deyil, çünki hər şey, gərdişi-dövranın gedişi, bəşəriyyətin taleyi

bundan asılıdır. P.Sorokin əsrin “katastrofizmindən” söhbət açır, Spenqler onu “axırıncı katastrof əsri”, bəziləri “qürub çağı”, “absurd əsri”, “narahatlıq əsri”, “iztirablar əsri”, “xəstə epoxa “ və s. kimi xarakterizə edirlər” (49, s. 10-11).

Odur ki, fəlsəfənin müasir terminologiyasını standartlaşdırmaq o qədər də asan deyil və istər-istəməz onlar təhrifə məruz qalmalı olur.

“Fəlsəfənin dəyəri sözün sirli, mühləm möcüzəsidir. Bir hind hikmətində deyilir ki, “söz adlanan bir məşəl işıq saçmasaydı, dünyamız zülmətə qərq olardı”, başqa bir hikmətdə “hər şey sözlə müəyyən olunur, sözdə gizlənir, sözdən əmələ gəlmişdir” deyilir. Millət öz inkişafının ali mərhələsində ancaq zəkani ali hakim, avtoritet kimi qəbul edir, bu isə dildə gerçəkləşən ideyalardan zövq almaq, zəka səltənətində yaşamaq deməkdir” (49, s. 14).

Bununla belə F.İsmayılovun müasir fəlsəfi təfəkkürlə, eləcə də onun problemləri səviyyəsində yazılmış “Müqəddəs od və yaxud fəlsəfənin fəlsəfəsi” kitabında işlənmiş terminologiyada özünü göstərən Şərq-Qərb paralelliyi faktlarını nəzərdən keçirək: *paradoks – əksliklərin qardaşlaşması; konsolidasiya qüvvəsi – sementləşdirici qüvvə – mərkəzləşdirici qüvvə; intellekt enerjisi – zəka enerjisi; kriteriya – meyar; limit – ölçü, məhdudiyyət; absurd – mənasızlıq, qeyri-müəyyənlik; tendensiya – meyl, istiqamət; orqanik – üzvi; kontrast – əkslik* və s.

İlk növbədə diqqəti cəlb edən odur ki, bu paralellər yalnız fəlsəfənin dilində işlənir və bir növ, universal xarakter daşıyır. İkincisi isə, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubunda fəlsəfə terminologiyası bəzən klassik elmi üslub tələblərindən kənara çıxır ki, buna təbii baxmaq lazım gəlir. Çünki fəlsəfənin dili öz-özlüyündə “izhar” funksiyası daşıyır və çox hallarda müəllifin stilizasiyalarını əhatə edir. Məsələn, Azər Turan esselərindən birində yazır: **ridir**. “Ruh dəyişmə, birin ikiləşməsi” adlı həmin essenin terminologiyası, əslində, Şərq mənşəli ümumişlək sözlərin terminləşdirilməsi yolu ilə yaradılmışdır ki, bu cəhd fəlsəfi terminologiyadakı Qərbəşmə meylinə qarşı olub, Şərq mənşəli fəlsəfi anlayışları “dərindənləşdirmək” tendensiyasını ifadə edir. Bu cür “dərindənləşdirmə” isə, heç şübhəsiz, Şərq-Qərb leksik-terminoloji paralelliyinin yeni qatlarını müəyyənləşdirmiş olur.

Ədəbiyyatşünas, filosof Rüstəm Kamalın dilində də həmin tendensiya nisbətən fərqli çalarda özünü göstərir: –Burada Qərb terminologiyasına meyl vardır, lakin aparıcı istiqamət Şərq və Qərb anlayışlarını daha dərin qatlarda müqayisə etməkdən, paralelliyi “yaxınlaşdırmaq” dan, nəticə etibarilə, terminoloji fərqliliklər arxasındakı anlayış universallığını və ya birliyini təsbit etməkdən ibarətdir.

Ümumiyyətlə, fəlsəfənin ictimai elmlər sferasına daxil edilməsi şərtidir və bu şərtilik onun “elmlər elmi” təyinatından da irəli gəlir. Fəlsəfi təfəkkür təbiidir ki, öz ortağ, identik və ümumbəşəri anlayışlarını formalaşdırmaqla yanaşı, həmin anlayışlara hər dəfə tənqidi, bir çox hallarda isə tendensiyalı münasibətin çoxsaylı təcrübələrini təqdim edir.

Azərbaycan filosofu Fərman İsmayılov bu məsələnin daha qlobal, daha kütləvi xarakter daşdığını göstərir: “Ekzistensial böhranın ən faciəvi nəticəsi – dilin özgüləşməsidir. İnsanlar dili bu və ya digər məna yaratmaq üçün yaratmışlar. Müasir dillər isə çox vaxt məna əvəzinə absurd istehsal edirlər. Təbiidir ki, absurd əsrində dil də absurddan başqa şey ifadə edə də bilməz. Başlanğıcda dillə gerçəklik arasında eyniyyət olur – dil konkret gerçəkliyin ifadəsi, onun təbiət ilə əlaqədar olduğuna görə dilin özgüləşməmiş halı ideal variantdır. XX əsrin əvvəllərində filosoflar və riyaziyyatçılar ideal dil proqramı qəbul etmişdilər və bu bir müddət texniki məqsədlər üçün kara gəlirdi. Lakin dil insan və cəmiyyətlə əlaqədar olduğuna görə o sistemə təşəkkülətmə və inkişaf prosesi keçirməyə məhkumdur. Həmin fakt dilin də ideal haldan müasir abstrakt – konkretlikdən uzaqlaşmış hala – mənadan absurda doğru dəyişilməsini məntiqi zərurətə çevirir. Nəticədə, dildə gerçəklik, sözlə onun ifadə etdiyi məzmun arasında fərq əmələ gəlir” (49, s. 390).

Odur ki, filosofun termin axtarışları digər elm sahələri üzrə mütəxəssislərin müvafiq

axtarışlarından fərqlənir. F.İsmayılovun “Müqəddəs od və yaxud fəlsəfənin fəlsəfəsi” kitabının “Giriş”-inin terminologiyası üzərində Şərq-Qərb paralelliyinin tənasübünün vəziyyəti ilə bağlı apardığımız müşahidələr belə bir mənzərə yaradır:

a) Şərq mənşəli terminlər: *böhran, maddilik, müsbət, mənfi, ruh, əfkari-ümumiyyə, fəaliyyət, mahiyyət, məram, mənə, hərəkətverici, zəka, həyat tərz, idrak, əxlaq, şüur, qanun, zövq, amal, yadlaşma, özgələşmə, müdriklik, mövcudluq, dünyagörüşü* və s.

b) Qərb mənşəli terminlər: *total, proses, epoxa, obyektivizm, subyektivizm, hegemon, obyekt, tendensiya, aspekt, absurd, katastrof, varvar, restavrasiya, etik, konsolidasiya, patologiya, intellektual, model, oriyentasiya, rəssional, humanizm, ideya, paradigma, etalon, panseya* və s.

Hər şeydən əvvəl onu demək lazımdır ki, buradakı Şərq mənşəli terminlərin əksəriyyətinin Qərb, Qərb terminlərin isə çoxunun Şərq mənşəli qarşılığı vardır. Ona görə də müəllifin gah bu, gah da digər terminə üstünlük verməsi, fikrimizcə, metodoloji əhəmiyyət kəsb etmir. İkinci tərəfdən, “Giriş”-in, ümumiyyətlə monoqrafiyanın dilində Şərq və Qərb mənşəli fəlsəfi terminologiya çox çevik, məntiqli bir şəkildə ideya-məzmunca birləşərək aydın assosiativ əlaqələr yaradır: *mənfi tendensiya, müsbət tendensiya, sivilizasiya pərdəsi, etik əsaslar, rəssional fəaliyyət, nəzəri sistem, intellektual fəaliyyət normaları, nəzəri və praktik, irrəssional məxluq, intellektual varlıq, kütləvi şizofreniya, həyat prinsipi, strateji məqsəd* və s.

Nəhayət, üzərində müşahidə apardığımız mətnə diqqəti cəhət Qərb mənşəli terminin Şərq mənşəli terminlə və ya əksinə müəyyən qədər obrazlı şəkildə izah olunmasıdır; məsələn:

1)...Onu *paradokslar* və ya *əksliklərin* qardaşlaşması dövrü kimi də xarakterizə etmək olar (49, s.10).

2)...Fəlsəfə *küncə sıxışdırılmış, persona-non-grata halına salınmışdır*.

3)...Dəyərlərin öz *məcrasından çıxması, patologiyaya məruz qalması* deməkdir (49, s.12).

Fəlsəfi terminologiyada Şərq-Qərb münasibətləri xüsusilə son dövrlərdə anlayışın stabil, metafizik dərkindən daha çox, assosiativ improvizasiyalara, hadisələrin dinamik izahına, anlayışların metaforik ümumiləşdirilməsinə əsaslanır.

Fəlsəfənin ən “mühafizəkar” sahəsi olan məntiq elminin terminologiyası müəyyən qədər fərqlənir; belə ki, burada terminlərdən “sui-istifadə etmək” özünü doğrultmur: “Bir qayda olaraq, sillogizmin təhlilinə nəticə hökmündən başlayırlar, çünki sillogizmlərdə əlaqələndirilən hökmlərdə S və P-nin yeri vardır. Bu baxımdan, nəticə hökmündə predikat yerində duran termin böyük termin adlanır və “P” hərflə göstərilir, subyekt yerində duran termin kiçik termin adlanır, “S” hərfi ilə ifadə olunur. Hər iki hökmdə iştirak edən, onların arasında məntiqi əlaqəni yaradaraq, heç vaxt nəticəyə çıxarılmayan termin otra termin adlanır və “M” hərflə göstərilir (lat. medius-orta deməkdir). M-ə əlaqələndirici, yaxud vasitəçi termin də demək olar. S və P-yə birlikdə kənar terminlər də deyilir. Sillogizmdə verilən çıxış hökmləri də terminlərlə müəyyən olunur. Böyük terminin daxil olduğu hökm böyük müqəddimə (lat. major), kiçik terminin daxil olduğu hökm kiçik müqəddimə (lat. minor), bunlardan alınan yekun birliyi isə nəticə hökmü (lat. conculiso) adlanır. Orta termin böyük müqəddimədə ümumini, kiçikdə təkəni, xüsusini əks etdirir (52, s.197-198).

Göründüyü kimi, mətnə həm Şərq, həm də Qərb mənşəli terminlər nəinki hər cür əqli “improvizasiya”dan uzaq riyazi dəqiqliklə verilir, həmçinin hər bir əsas termin müxtəlif mövqelərdən (izah, müqayisə, etimoloji şərh və s.) mükəmməl şəkildə modelləşdirilir.

Azərbaycan dilinin tarixşünaslıq terminologiyasında Şərq (əsasən, ərəb) mənşəli leksemlər, ənənəvi olaraq, mütləq əksəriyyət təşkil etsə də, onların Qərb mənşəli sinonim-paralelləri də miqdarca az deyildir. Müşahidələr göstərir ki, həmin paralelliklər, əsasən, aşağıdakı yollarla əmələ gəlir:

a) ənənəvi Şərq mənşəli terminin Qərb analoqu tarixşünaslıq mətnlərinin dilinə daxil olaraq sinonimlik yaradır; məsələn: *mərhalə – etap, dövr – epoxa, tərəqqi – proqres, irticaçı – aqressor, sülalə – dinastiya, xalq – etnos, təcavüzkar – uzurpator* və s.

b) Qərb mənşəli termin üçün milli qarşılıq axtarışı gedir və yaxud o, sadəcə olaraq, tərcümə edilərək terminoloji paralellik yaradır; məsələn: *proses – gedişat, paleolit – qədim daş, neolit – yeni daş, ekspedisiya – yürüş, renesans – intibah, dirçəliş* və s.

Maraqlı faktlardan biri də bu və ya digər region üçün səciyyəvi olan siyasi, yaxud etnoqrafik adlardır ki, öz adlarında üslubi sinonim assosiasiyası meydana gətirirlər. Məsələn: *şah – çar – kral; şahzadə – prins, senat – дума – parlament – qurultay – məclis, fərman – qramota, cəngavər – ritsar* və s. Təbii ki, burada paralellikdən daha çox Şərq və Qərb mənşəli realiyaların ekvivalentliyindən söhbət gedə bilər. Bir mühüm məsələ də həmin ekvivalentlərin, bir qayda olaraq, Şərq və ya Qərb oriyentasiyasından kənara çıxıb daha diferensial etnoqrafik xüsusiyyət kəsb etməsidir.

Tarixşünaslıq terminologiyası bütün dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilində də “qapalı” bir sistem deyil. Tarixçinin dilində yalnız tarixşünaslığa və ya istorioqrafiyaya aid olduğunu israr edə biləcəyimiz söz-terminlər, əslində, çox azdır. Çünki *sosial tarixşünaslıqda sosioloji, siyasi tarixşünaslıqda politoloji, iqtisadi tarixşünaslıqda iqtisadi, mədəniyyət tarixşünaslığında kulturoloji* və s. terminlər böyük üstünlük təşkil edir.

N.Cəfərovun “Azərbaycan xalqının tarixi və ya “tərcümeyi-hal”ı “kitabının dili üzərində apardığımız təhlillər nəticəsində aşağıdakı Şərq-Qərb leksik-terminoloji paralellik faktlarını müşahidə etdik: bölünmə-diferensiasiya, birləşmə – integrasiya, mərkəzləşmə – konsentrasiya, etnik mənşə – etnogenez, xalq – etnos, mədəni-kulturoloji, daimi – stabil, mənzərə – panoram, çevik – passionar, yerli – aborigen, təşəkkül – formalaşma, müasir – modern, memarlıq-arxitektura, mütərəqqi – proqressiv, xəlqi – demokratik, ictimai – sosial, imkan – potensial, cümhuriyyət- respublika, rəhbər – lider, məfkurə – ideologiya, quruluş – struktur, amil – faktor, gerçək – real, əlaqə – kontakt və s. (29).

Lakin müşahidələr göstərir ki, müasir Azərbaycan tarixşünaslığının dilində Şərq mənşəli terminlərə daha böyük üstünlük verilir.

Yaqub Mahmudov yazır: Göründüyü kimi, mətnə Qərb mənşəli terminlərdən yalnız *diplomatiya və imperiya* sözlərinə təsadüf edilir ki, bunların Şərq qarşılıqları mövcud deyil. Müəllif çalışmışdır ki, Şərq mənşəli terminlər işlətsin. Əlbəttə, burada Yaqub Mahmudovun orta əsrlər üzrə mütəxəssis olması müəyyən rol oynasa da həlledici deyil. Çünki müasir dövrə aid tarixşünaslıq araşdırmalarının dilində də Qərb mənşəli terminlərin işlədilməsinə o qədər də meyl görünür; məsələn, “Azərbaycan-Rusiya münasibətləri müasir dövrdə” məqaləsinin müəllifi yazır: – Mətnə *represiya, proses və forma* terminlərini çıxmaq şərtilə, yerdə qalan tarixşünaslıq terminologiyası Şərq mənşəlidir.

Fikrimcə, bu, aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

a) milli tarixşünaslıq təfəkküründə millilik-azərbaycançılıq meyllərinin güclənməsi;

b) tarix elminə kütləvi marağın təsiri altında tarixşünaslığın dilinin müəyyən mənada publisistikləşməsi.

Son illər Azərbaycanda bir sıra tarix kitabları rusca yazılıb Azərbaycan dilinə tərcümə olunur ki, həmin əsərlərin dilində Şərq-Qərb terminoloji münasibətləri müəyyən qədər fərqlidir. Məsələn, Zaur Həsənovun “Çar skiflər” monoqrafiyasının dili bu baxımdan tipik sayıla bilər: “Yuxarıda sadalanan dəlil və arqumentlər birmənalı olaraq skiflərin İran etno-dil mənsubiyyətini iddia edən konsepsiyanın əsassız olduğunu söyləməyə imkan verir. Bununla da, skif cəmiyyətinin dil mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi problemi gələcək araşdırmalar üçün də aktuallığını qoruyub saxlayır. Bu tədqiqatda biz bütün skiflərin eyni bir dil ailəsinə mənsubluğu tezisindən çıxış etmirik. Biz belə fərz edirik ki, “çar skiflər”, habelə Heradotun “korların oğulları” adlandırdığı tayfalar Altay dil ailəsinə aiddir.

Skif problemi ilə bağlı təklif etdiyimiz konsepsiyanın əsasında skif cəmiyyətinin polikultural və polilingvistik səciyyədə olması barədə tezis durur. Topladığımız məlumatın bütün aspektlərini nəzərdən keçirərək, biz diqqətimizi təkcə o skif tayfa birləşmələrinin üzərində cəmləmişik ki, tədqiqatdan alınan nəticələr onların dil və mədəniyyətə potensial olaraq Altay (türk-monqol) mənsubiyyətini üzə çıxarmışdır. Skif cəmiyyətinin sosial müəyyənliyi problemi də bilavasitə etnik konsepsiya ilə bağlıdır” (41, s.72).

Müqayisə edək:

a) Şərq mənşəli terminlər – dəlil, cəmiyyət, dil, araşdırma, tədqiqat, dil ailəsi, tayfa, tayfa birləşməsi, mədəniyyət və s.

b) Qərb mənşəli terminlər – argument, konsepsiya, problem, tezis, polikultural, polilingvistik, aspekt, potensial, sosial, etnik və s.

Göründüyü kimi, həm *dəlil*, həm də *argument* terminlərindən istifadə edilir, *etno-dil* və *aktuallıq* terminlərində Qərb-Şərq hibridləşməsi özünü göstərir.

Qərb mənşəli *polikultural* və *polilingvistik* mürəkkəb quruluşlu terminlər, əslində, Şərq qarşılıqları (*çoxmədəniyyətli* və *çoxdilli*) ilə verilə bilərdi, lakin, görünür, müəllif-tərcüməsinin tarixşünaslıq üslubu daha çox Qərb modelləri ilə bağlı olduğundan terminologiyada da Qərb ənənəsinə üstünlük verilmişdir. Ümumiyyətlə, monoqrafiyanın dilində, yuxarıda göstərilənlərdən əlavə, çoxlu sayda Qərb mənşəli terminlər işlənir: modifikasiya (41, s. 35), panteon (41, s. 37), poliobraz, polifunksiya, polisemantika (41, s.47), geneoloji, iyerarxik, triada (41, s. 121), status, diskussiya (41, s. 153), konsonant, analoq, transformasiya (41, s. 210) və s.

“Çar skif”lərdə müəllifin terminologiya məsələsinə nə qədər dəqiq, həssas yanaşdığı onun verdiyi metodoloji izahdan da görünür:

“Beləliklə də, ümumiləşdirilmiş mənada “identifikasiya” – “eyniləşdirmə” anlayışı məqsədi tam eyniyyət, oxşarlıq, uyğunluğu müəyyənəşdirmək olan bir proseslə bağlanır ki, bu da “identikliyi”, yəni müəyyən obyektlərin bu və ya digər əlamətlər zəminində uyğunluğunu təsdiq etməyə imkan verir.

Bizim nəzərimizcə, tarix elmində skif və yunan tanrılarını tutuşdurarkən yer alan “bərabərləşdirmə” anlayışı ilə skif-türk paralellərində işlədiyimiz “eyniləşdirmə” anlayışı arasında prinsipial fərq vardır. Məsələn, Herodotun skif tanrılarını yunan tanrıları ilə müəyyən oxşarlıq zəminində bərabərləşdirməsini göstərmək olar; bu, eyniləşdirmə deyil.

Herodot tərəfindən tətbiq olunan bərabərlik parametrlərin oxşarlığına əsaslanır, bizim irəli sürdüyümüz eynilik isə bütün parametrlər çevrəsi boyu tam uyarlıq, uyğunluq və birmənəvilik nəzərdə tutur” (41, s. 45).

Göründüyü kimi, müəllif termin dəqiqləşdirilməsi apararkən beynəlxalq tarixşünaslıq anlayışlarını – ideya – konsept standartlarını müqayisə edir ki, bu, ümumiyyətlə, anlayış-termin ekvivalentliyinin və ya adekvatlığının ciddi problemlərlə, mübahisələrlə müşayiət olunduğu, anlaşılmaazlıqların meydana çıxdığı ictimai elmlər üçün zəruri hadisədir.

Azərbaycan tarix elminin dilində bir sıra terminlər var ki, məhz milli tarixşünaslıq təfəkkürü baxımından mübahisə doğurur. Məsələn, İsmayıl Hacıyev “Naxçıvan Azərbaycanın dövlətçilik tarixində” monoqrafiyasında yazır: “Azərbaycan tarixində “dövlət” və “dövlətçilik” anlayışları kifayət qədər elmi nəzəri bazaya əsaslanmadığına görə, dövlətin yaranması şəraiti və ilkin xronologiyasının şərhə də diqqəti cəlb edir. Azərbaycan tarixinin yeddicildlik akademik nəşri və digər ümumiləşdirilmiş Azərbaycan tarixi kitablarında bu suallara aydın cavab tapmaq mümkün deyil” (39, s. 14).

Əlbəttə, burada məsələyə dilçilik müdaxiləsi özünü yalnız müəyyən həddə qədər doğruldur. Termin-anlayışın elə konseptual cəhətləri vardır ki, məhz tarixşünaslıq elmi tərəfindən formalaşdırılmalıdır. Məsələnin mürəkkəbliyi isə ondadır ki, “dövlət” və

“dövlətçilik” anlayışları bu baxımdan həm Şərq, həm də Qərb dillərində məzmunca xeyli yaygındır. Və ona görə də müvafiq Şərq-Qərb termin – ekvivalent qarşılaşdırılması əhəmiyyətli dəqiqləşdirmə aparmağa imkan vermir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov N. Azərbaycan xalqının tarixi və ya “tərcümeyi-hal”ı. Bakı, 2014, 144 s.
2. Hacıyev İ. Naxçıvan Azərbaycanın dövlətçilik tarixində. Bakı: Elm, 2018, 372 s.
3. Həsənov Z. Çar skiflər. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2005, 480 s.
4. İsmayılov F. Müqəddəs od və yaxud fəlsəfənin fəlsəfəsi. Bakı, Elm və təhsil, 2015, 544 s.
5. İsrailov M. Məntiq. Bakı: Kitab Klubu, 2017, 408 s.
6. Kamal R. Güzgü günü (filoloji esselər). Bakı: Çayıoğlu, 2017, 276 s.
7. Mahmudov Y. Azərbaycan dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. Bakı, 2001, №2, s.68-75.
8. Məmmədov Ə. Azərbaycan-Rusiya münasibətləri müasir dövrdə // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası. Bakı, 2003, №1-4, s.111-115.
9. Turan A. XX əsr. Fəryadın metafizikası. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 424 s.

Султанова С.

Восточно-Западный параллелизм в философии и историографии азербайджанского языка.

Резюме

В азербайджанском языке, а также в терминах, используемых в социальных науках, восточный источник всегда был продуктивным, в первую очередь благодаря национализму гуманитарной и социальной мысли. Однако важно помнить, что в глобализованном мире гуманитарное и социальное сознание в его самой разнообразной форме консервативно, с другой стороны, нуждается в универсальных (международных) принципах, формулах и ярлыках.

В дополнение к конкретным терминам в этих областях, существует общая терминология, которая вытекает из универсальности общественного интеллекта. В то же время следует отметить, что понятия социальных наук и, соответственно, терминология типичны для публицистического мышления и языка средств массовой информации.

Хотя лексемы восточного (в основном арабского) происхождения традиционно составляют большинство в терминологии азербайджанского языка, их синонимы западного происхождения не являются незначительными.

Наблюдения показывают, что язык современной азербайджанской историографии больше предпочитает термины восточного происхождения.

Термин «философия», по-видимому, является одним из первых и самых популярных слов в восточных языках, которые перешли с Запада (греческого). В результате популярных переводов и интерпретаций произведений Сократа, Платона и Аристотеля на арабском языке, основные философские категории широко известны во всем исламском мире.

Философская терминология азербайджанского языка отличается от того, что она отражает довольно большой масштаб параллелизма Восток-Запад. Правда, восточные

лексемы являются основой этой терминологии, но в последние годы произошёл быстрый рост западной терминологии, что является своеобразным.

Ключевые слова: область, универсальный, цель, массивный, возможность.

Sultanova S.

Eastern-Western parallelism in the philosophy and historiography
of the Azerbaijani language.

Summary

In the Azerbaijani language, as well as in terms used in the social sciences, the oriental source has always been productive, primarily due to the nationalism of humanitarian and social thought. However, it is important to remember that in the globalized world, the humanitarian and social consciousness in its most diverse form is conservative, on the other hand, it needs universal (international) principles, formulas and labels.

In addition to specific terms in these areas, there is a general terminology that derives from the universality of social intelligence. At the same time, it should be noted that the concepts of social sciences and, accordingly, terminology are typical of journalistic thinking and the language of the media.

Although tokens of eastern (mainly Arabic) origin traditionally make up the majority in the terminology of the Azerbaijani language, their synonyms of western origin are not insignificant.

Observations show that the language of modern Azerbaijani historiography prefers terms of eastern origin. The term "philosophy", apparently, is one of the first and most popular words in Eastern languages that came from the West (Greek). As a result of popular translations and interpretations of the works of Socrates, Plato and Aristotle in Arabic, the main philosophical categories are widely known throughout the Islamic world.

The philosophical terminology of the Azerbaijani language differs from the fact that it reflects a rather large scale of East-West parallelism. True, oriental tokens are the basis of this terminology, but in recent years there has been a rapid growth in Western terminology, which is peculiar.

Key words: field, universal, aim, massive, opportunity.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 25.07.2019

Akademik Nizami Cəfərov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.